

Michał Głuszkowski
Katedra Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

SWIETŁANA MITRENGA-ULITINA
*JĘZYK POLSKI MIESZKAŃCÓW WSI WIERSZYNA
NA SYBERII*

Lublin 2015: Wydawnictwo UMCS, ss. 184.

Wierszyna to syberyjska wieś położona ok. 120 km na północ od Irkucka, założona w 1910 r. przez dobrowolnych emigrantów z Małopolski. Choć na początku XX w. Polacy osiedlali się również w innych miejscach na wschód od Uralu, w żadnym z nich nie zdołano zachować polskiego języka i kultury na tak szeroką skalę jak w Wierszynie i obecnie są one praktycznie nieznane w ojczyźnie przodków¹. Mieszkańcy południowo-zachodnich rubieży ówczesnego Imperium Rosyjskiego decydowali się na wyjazd na Wschód, ponieważ chcieli poprawić swoją sytuację materialną dzięki przydzielanej przez carskie władze ziemi i ulgom podatkowym, ale te motywy wkrótce straciły na znaczeniu, ponieważ diametralnie zmieniły się warunki geopolityczne: w Rosji wybuchła rewolucja i w ramach późniejszej kolektywizacji osadnicy stracili swoje gospodarstwa, a w tym samym czasie Polska odzyskała niepodległość. Zmiany zachodzące w okresie komunistycznym spowodowały stopniową utratę etnicznej jednorodności wierszynian², modyfikację kultury poprzez adaptację elementów rosyjskich, radzieckich i buriackich, minimalizację roli religii w życiu mieszkańców oraz coraz silniejszy wpływ języka rosyjskiego na wierszyńską odmianę polszczyzny

¹ Spośród pozostałych „polskich” miejscowości zasiedlonych w ramach zainicjowanego przez Piotra Stołypina (premiera Rosji w latach 1906-1911) programu kolonizacji Syberii przy wykorzystaniu ludności słowiańskiej najbardziej znana jest założona przez osadników z Podlasia wieś Białystok, która doczekała się monografii pt. *Tragedia syberyjskiego Białegostoku* [zob. Haniewicz 2008].

² Swietłana Mitrenga-Ulitina w swojej monografii w odniesieniu do mieszkańców Wierszyny używa nazwy wierszyniacy, jednak w niniejszym tekście stosowany będzie termin przyjęty zarówno we wcześniejszych opracowaniach naukowych [zob. m.in. Paśko-Konecniak 2011; Głuszkowski 2014], jak i popularnych [por. Łukowska, Łukowski 2006; Muzeum 2013 i in.].

– mieszaninę gwar małopolskich. Nietypowa geneza polskiej wsi w obwodzie irkuckim i wspomniane wyżej procesy czynią społeczność wierszynian interesującym obiektem badawczym dla przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, w tym także dla lingwistów. W Polsce przez długi czas Wierszyna i zamieszkująca ją wspólnota była znana jedynie nielicznym i nawet stosunkowo obszerne opisy w reportażach z Syberii Hanny Krall i Dionizego Sidorskiego nie zmieniły tego stanu rzeczy [Krall 1972: 5-17; Sidorski 1973: 185-194]. Dopiero w XXI w. na temat Wierszyny powstały liczne publikacje naukowe, a także artykuły w prasie popularnej i na portalach internetowych. Należy podkreślić, że wśród tych publikacji znalazły się też opracowania autorstwa samych wierszynian. Pionierką w tym zakresie była Ludmiła Figura, która podczas studiów w Polsce napisała pracę magisterską poświęconą sytuacji kulturowej swojej rodzinnej wsi [Figura 1995], a kilka lat później przygotowała na jej podstawie obszerny artykuł, opublikowany w monografii zbiorowej poświęconej Wierszynie pod redakcją Ewy Nowickiej i Małgorzaty Głowackiej-Grajper [zob. Figura 2003; Nowicka, Głowacka-Grajper 2003]. Ważnym wydarzeniem w życiu wierszyńskiej wspólnoty była publikacja bogato ilustrowanej fotografiami, wycinkami z gazet i danymi statystycznymi kroniki dziejów wsi autorstwa jednego najstarszych wierszynian – Walentego Pietrzyka [Петшик 2008³]. Praca Swietłany Mitrengi-Ulitiny *Język polski mieszkańców wsi Wierszyna na Syberii* nie jest więc pierwszą publikacją zwartą poświęconą tej miejscowości, jednak jest to najbardziej wszechstronny z dotychczasowych opisów tamtejszej polszczyzny, jedyny o charakterze monograficznym. Pionierem badań polskiej gwary w Wierszynie był Jurij Golceker, który przeprowadził tam wstępne badania w latach 80. XX w. [zob. m.in. Гольцекер 1989]. Ponieważ późniejsze badania Natalii Ananiewej również nie były zaawansowane [Ananiewa 2007], S. Mitrenga-Ulitina była zmuszona do opisu systemu wierszyńskiej gwary od podstaw i w swojej monografii jedynie wspomina o wcześniejszych publikacjach, nie korzystając z nich. Pominięcie późniejszych, bardziej szczegółowych analiz, dotyczących głównie dwujęzyczności wierszynian, wymaga jednak wyjaśnienia. Podstawę do opracowania stanowiły badania prowadzone w latach 2004-2009, w ramach pracy magisterskiej autorki, pisanej pod kierunkiem prof. Jana Mazura na UMCS w Lublinie, ale tekst został opublikowany dopiero w roku 2015, dzięki finansowemu wsparciu Konsulatu generalnego RP w Irkucku. Ponieważ pominięte w ten sposób publikacje miały powierzchowny charakter lub odnosiły się nie tyle do polszczyzny wierszynian, ile do zaznaczających się w niej wpływów rosyjskich, obyło się to bez większej straty dla opisu małopolskiej gwary. Odczuwalny jest jedynie brak odwołania do artykułu Agnieszki Umińskiej, napisanego na podstawie jej pracy magisterskiej, powstałej w podobnym okresie i mającej podobny zakres tematyczny do opracowania S. Mitrengi-Ulitiny [por. Umińska 2013; Kozłowska 2009].

³ Szerzej o publikacji W. Pietrzyka zob. Głuszkowski 2008.

Struktura monografii *Język polski mieszkańców wsi Wierszyna na Syberii* jest ściśle związana z opisem poszczególnych poziomów analitycznych badanego systemu językowego: fonetyczno-fonologicznego, fleksyjnego, słowotwórczego, syntaktycznego i leksykalnego. Wymienione rozdziały uzupełnia wstęp, zarys historii, a także słownik i aneks zawierający wybór tekstów gwarowych. W rozdziale historycznym omówiona została chronologia procesów emigracyjnych z ziem polskich oraz osadnictwo polskich chłopów na Syberii. Trudno znaleźć uzasadnienie dla zamieszczenia w monografii poświęconej miejscowości powstałej w 1910 r. charakterystyki kierunków emigracji polskiej w całym wieku XX wraz z danymi statystycznymi, ale druga część tego rozdziału jest już ściśle związana z tematem recenzowanego opracowania i z wielu względów zasługuje na uznanie. Po pierwsze, autorka dotarła zarówno do ogólnych opracowań historycznych na temat zasiedlania Syberii, jak i do źródeł współczesnych. Po drugie, w opisie poszczególnych etapów powstawania wsi informacje pochodzące ze wspomnianych prac zostały zilustrowane fragmentami wypowiedzi informatorów – mieszkańców Wierszyny. W ten sposób S. Mitrendze-Ulitinie udało się skonfrontować historię ogólną z historią „małej ojczyzny” i pamięcią zbiorową członków badanej wspólnoty. Stosunkowo skromne są informacje na temat współczesnej sytuacji wsi. Oprócz poszerzenia kontekstu opisu mają one znaczenie także w związku ze złożoną sytuacją językową wierszynian. Ich gwara znajduje się w kontakcie z językiem rosyjskim, przy czym od co najmniej dwóch dekad to właśnie ruszczyzna jest podstawowym środkiem komunikacji w tej społeczności, a w relacjach ze światem zewnętrznym używana była od samego początku istnienia wsi. S. Mitrenga-Ulitina w swoich analizach zauważa wpływy rosyjskie na język polski w Wierszynie, ale głównym przedmiotem badań jest charakterystyka gwary w ujęciu strukturalistycznym. Opis ten jest bardzo szczegółowy, np. w zakresie fonetyki fonemy zostały omówione pod względem opozycji fonologicznych, miejsca artykulacji i zakresu występowania w wyrazach. Poszczególne charakterystyki są konfrontowane z analizą systemu fonetycznego gwar polskich. Niekiedy jednak skupienie się na charakterystyce dystrybucji prowadzi do mieszania zjawisk różnego pochodzenia, np. analizując miejsce występowania fonemu /a/, autorka wspomina o jego sąsiedowaniu z innymi samogłoskami i powstających w ten sposób grupach bifonemicznych, przy czym jako przykłady podane są zarówno formy powstałe w wyniku ściągnięcia czy też niedbałej wymowy – obecne także w polszczyźnie ogólnej i gwarach na terenie Polski (/bya/, /m'aa/ i in.), przykłady wpływu wymowy rosyjskiego języka literackiego (/riab'il'itacyja/), a także wyrazy, które i w polszczyźnie, i w ruszczyźnie mają status zapożyczeń (/eduart/). Podanie wyrazów z grupami samogłoskowymi o tak różnej genezie w jednym rzędzie bez wyjaśnienia niewiele mówi o aktualnym stanie systemu fonetyczno-fonologicznego małopolskiej gwary w Wierszynie i zachodzących w niej procesach. Skróty myślowe i brak szerszego wyjaśnienia niektórych

zjawisk wywołują poczucie pewnego niedosytu, ale pomimo tych braków charakterystyka wokalizmu i konsonantyzmu wierszyńskiej polszczyzny została przeprowadzona rzetelnie.

W opisie fleksji S. Mitrenga-Ulitina położyła nacisk na przedstawienie paradygmatów odmiany poszczególnych części mowy, każdy z typów ilustrując przykładami i uzupełniając analizą wyjątków. Autorka odnotowała także wpływ języka rosyjskiego, w wyniku którego doszło np. do zmiany rodzaju wyrazów *klasa* i *zupa* na męski – *klas* i *sup*. Wyjaśnienie to nie jest jednak pełne, ponieważ w tym wypadku mogło po prostu dojść do zastąpienia polskich leksemów i rosyjskimi odpowiednikami, a więc do zapożyczenia wyrazów *класс* i *суп*, przy jednoczesnym wyparciu form polskich. Wątpliwości wywołuje także opis użycia konstrukcji trybu rozkazującego typu *dawaj* + 1. os. lmn. cz. przyszłego, przy jednoczesnym odwołaniu do pracy Sergiusza Rudnickiego na temat polskiej gwary w okolicach Żytomierza, bez wyjaśnienia, czy chodzi o wspólne zjawisko dla polszczyzny na Wschodzie, czy o inne podobieństwa. Uwagi krytyczne odnoszą się do nielicznych detali, a Autorce należą się słowa uznania za tak szczegółową i wielostronną analizę systemu morfologicznego wierszyńskiej gwary. Prawdopodobnie wspomniane niedociągnięcia wynikają z zakresu analizy i konieczności zastosowania pewnych skrótów, które niekiedy sprawiają, że interpretacje prezentowane przez S. Mitrengę-Ulitinę stają się niejasne. Wysoko należy ocenić także opis słotwórstwa i leksyki badanej odmiany polszczyzny. Zgromadzony przez autorkę materiał językowy w postaci zapisów wypowiedzi informatorów – przedstawicieli średniego i starszego pokolenia wierszynian – posłużył do zilustrowania procesów tworzenia poszczególnych części mowy podzielonych według stosowanych formantów. W analizie pojawiają się licznie wyrazy z kartotek, słowników i opracowań gwar polskich, co było możliwe dzięki zestandaryzowaniu badań leksyki poprzez zastosowanie kwestionariusza badań słownictwa ludowego W. Doroszewskiego. S. Mitrenga-Ulitina dostrzegła wpływ języka rosyjskiego w systemie słotwórczym małopolskiej gwary na Syberii. Obecność leksyki rosyjskiej była uwzględniona także w opisie poszczególnych grup tematycznych wierszyńskiego słownictwa.

Uzupełnieniem opisowych rezultatów badań leksyki wierszyńskiej gwary jest niewielki słownik, liczący nieco ponad 1000 haseł. Zostały w nim zamieszczone najczęściej używane wyrazy wymieniane w kwestionariuszu, a więc nie tylko rdzenne słownictwo gwarowe, lecz także leksyka ogólnopolska i rosyjskie zapożyczenia. Ponieważ jest to pierwsze tego typu opracowanie, jest ono szczególnie cenne, podobnie jak zawierający kilkanaście tekstów aneks. Wybór tekstów należy uznać za przedsięwzięcie o charakterze pionierskim, ponieważ do tej pory ukazał się jedynie bardzo skromny zestaw tekstów z Wierszyny opracowany przez J. Golcekię [zob. Гольцекер 1991].

Monografia S. Mitrengi-Ulitiny nie jest wolna od nieścisłości i niedopowiedzeń. Z pewnością zyskałaby na rozwinięciu wielu wątków zarówno tych odnoszących się do historyczno-społecznego tła, jak i samego opisu lingwistycznego. Przeprowadzenie kompleksowej analizy wierszyńskiej gwary o większym stopniu szczegółowości wymagałoby jednak o wiele bardziej obszernego opracowania. W obecnej postaci *Język polski mieszkańców wsi Wierszyna na Syberii* stanowi rzetelne i wartościowe studium polskiej gwary, która przetrwała ponad sto lat w obcym otoczeniu. Ze względu na całościowe ujęcie systemu językowego książka powinna stać się obowiązkowym punktem odniesienia dla autorów analizujących przemiany, jakim ulegać będzie język polski w Wierszynie. Ważne jest również to, że monografia powstała na podstawie badań prowadzonych przez osobę wywodzącą się z miejscowej wspólnoty, a więc znającej tamtejszą polszczyznę z autopsji i mającą znacznie łatwiejszy dostęp do informatorów niż badacze przyjeżdżający do Wierszyny tylko na kilka lub kilkanaście dni. Książka powinna zainteresować nie tylko lingwistów specjalizujących się w opisie języka polskiego poza granicami kraju, lecz także dialektologów, którzy zyskają możliwość porównania gwar małopolskich w dzisiejszej Polsce z ich wariantem na obczyźnie.

Bibliografia

- Ananiewa Natalia. 2007. *O polskich gwarach Syberii: projekt badawczy*. „Acta Baltico-Slavica” t. 31: 25-32.
- Figura Ludmiła. 1995. *Wieś Wierszyna. Z problematyki kulturowej polskich mieszkańców Syberii*. Niepublikowana praca magisterska. UG.
- Figura Ludmiła. 2003. *Historia i teraźniejszość polskiej syberyjskiej wsi*. W: *Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii*. Red. Nowicka E., Głowacka-Grajper M., Kraków: Nomos: 71–132.
- Głuszkowski Michał. 2008. *Маленькая Польша в Таежной Сибири. В. Петшик, Горильск 2008 – recenzja*. „Slavia Orientalis” t. 57, nr 4: 559-562.
- Głuszkowski Michał. 2014. „Poloki” czy „Ruskie”? *Tożsamość wierszynian na podstawie ich własnych narracji wobec obrazu kreowanego przez polskie źródła*. W: *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*. T. 3: *Narracja i pamięć*. Red. Golachowska E., Zielińska A. Warszawa: SOW: 325-340.
- Haniewicz Wasyl. 2008. *Tragedia syberyjskiego Białegostoku*. Pelplin: Bernardinum.
- Kozłowska Agnieszka. 2009. *Gwara wsi Wierszyna (Syberia Wschodnia). Ile z języka polskiego zostało w mowie mieszkańców?* Niepublikowana praca magisterska. UMK w Toruniu.
- Krall Hanna. 1972. *Na Wschód od Arbatu*. Warszawa: Iskry.
- Łukowska Ala, Łukowski Jędrzej. 2006. *Święta na Syberii. Boże Narodzenie w Wierszynie*. W: <http://jeziorobajka.pl/teksty/swinto.html> [Dostęp 18 IV 2016]
- Muzeum. 2013. <https://pl-pl.facebook.com/MuzeumPilsudski/posts/160951160735271> [Dostęp 18 IV 2016]
- Nowicka Ewa, Głowacka-Grajper Małgorzata. 2003. *Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii*. Kraków: Nomos.

- Paško-Konecniak Dorota. 2011. *Wpływ języka rosyjskiego na zasób leksykalny polskiej gwary mieszkańców Wierszyny na Syberii*. „Acta Baltico-Slavica” t. 35: 29-36.
- Sidorski Dionizy. 1973. *Zielony ocean*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum.
- Umińska Agnieszka. 2013. *Gwara wsi Wierszyna (Syberia Wschodnia). Pozostałości języka polskiego w płaszczyźnie fonetycznej i leksykalnej*. W: *Słowiańskie wyspy językowe i kulturowe*. Red. Nowicka E., Głuszkowski M. Toruń: Eikon: 27-42.
- Гольцекер Юрий П. 1989. *Из наблюдений над особенностями польского говора села Вершина в Сибири*. W: *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*. Red. Warchoł S. Lublin: UMCS: 133-147.
- Гольцекер Юрий П. 1991. *Тексты из села Вершина (Иркутская область)*. W: *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 6. Red. Rieger J., Werencich W. Wrocław: Ossolineum: 209-212.

Kontakt z Autorem:
micglu@umk.edu.pl